

К. І. Мєлєкєцев

Культурний та цивілізаційний аспект новітніх польсько-українських відносин (2005–2011)

У статті розглядається вплив культурних зрушень у новітніх польсько-українських відносинах на інтеграцію України і Польщі до "Євроатлантичної цивілізації".

Ключові слова: білатеральні відносини, історична пам'ять, європейська інтеграція, Волинська трагедія, біосферний заповідник "Західне Полісся".

В статье рассматривается влияние изменений в области культуры в современных польско-украинских отношениях на интеграцию Украины и Польши в "Евроатлантическую цивилизацию".

Ключевые слова: билатеральные отношения, историческая память, европейская интеграция, Волынская трагедия, биосферный заповедник "Западное Полесье".

The article overviews the impact of culture as a sphere of contemporary Polish-Ukrainian relations on the integration process of Ukraine and Poland into the "Western civilization".

Key words: bilateral relations, historical memory, European integration, Volyn tragedy, West Polesie Transboundary Biosphere Reserve.

Питання цивілізаційної та культурно-ідеологічної компоненти у польсько-українських відносинах залишається особливо актуальним і зараз, після нещодавніх подій, коли влітку 2013 року спільно відзначалось 70-річчя трагічних подій на Волині 1943 року, які є одним з проблемних питань спільної українсько-польської історичної пам'яті, і якщо Україна майже проігнорувала цю подію, то у Польщі згадка про цю трагедію спричинила шалений суспільний дискурс та поставила на порядок денний питання переосмислення ставлення до України й українства. Історія отримала своє продовження у 2016 році, коли українське керівництво висловило готовність просити вибачення за старі історичні кривди у польської сторони, чим викликала резонанс вже в українському суспільстві. Врешті-решт, перебіг розвитку відносин України з Республікою Польща визначав та буде визначати, чи буде Україна належати до сукупності, яку "Енциклопедія історії України" Інституту історії України НАН України називає Євроатлантичною цивілізацією [1].

З огляду на це, варто повернутися до 2005 року, коли, як відмічає польський дослідник Ян Драус, ректор Державної вищої східноєвропейської школи, події “Помаранчевої революції” залишили великий відгомін у Польщі, де зборами, маршами і вуличними концертами, люди висловлювали солідарність з “помаранчевим” рухом, а польські студенти немов пілігрими відправлялись на Майдан [2, с. 55–72]. Події 2004–2005 рр. залишали багатьох у впевненості, що починається час змін, час остаточного затвердження статусу України як частини нової Європи. Польща, яка у 2004 році стала повноправним членом Європейського союзу завдяки зусиллям польського політикуму та суспільства, не могла залишатися у стороні від зачинань української євроінтеграції. Хоча поляки, як і українці, спочатку розглядали інтеграцію до ЄС як суто економіко-політичний процес, хід історії показав, що подальший розвиток Польщі у ЄС, та України поза його межами мав і культурно-цивілізаційне значення, створивши довготривалий “порядок денний” для політикуму та суспільства.

2005 рік був проголошений Роком України в Республіці Польща на урочистій зустрічі у Варшаві в квітні 2005 р. за участі Президента України Віктора Ющенка та Президента Республіки Польща Олександра Квасневського (якому В. Ющенко офіційно висловив подяку за підтримку в ході подій мирного розв’язання “Помаранчевої революції”). Держави підписали угоди про академічне визнання документів про освіту і наукові ступені й про співробітництво у сфері інформатизації. Метою цих договорів вважалось “розширення торговельно-економічні та науково-технічні зв’язків”.

Цікавим показником всеохоплюючого характеру відносин між країнами в “Рік України в Польщі” став червневий Меморандум взаєморозуміння зі співробітництва у сфері фізичної культури і спорту між Міністерством України у справах молоді та спорту і Міністерством національної освіти і спорту Республіки Польща. Цей документ декларував обмін експертами, тренерами та досвідом у галузях пов’язаних зі спортом (у тому числі молодіжним та спортом для інвалідів), хоча і не визначав механізмів для цього [3]. Цей документ 2005 року є особливо цікавим в огляді на майбутню співпрацю України і Польщі в організації спортивних змагань “Євро 2012”.

Червень також відзначився урочистими зустрічами на вищому рівні. 24 червня 2005 Віктор Ющенко та Олександр Квасневський брали участь у церемонії на Личаківському цвинтарі Львова, де були знову відкриті відновлені меморіали загиблим воїнам армії Західно-української народної республіки і “Меморіал орлят” (молодих

польських вояків, що зі зброєю в руках брали участь в боротьбі з військами ЗУНР та Радянської Росії у 1918–1921 рр.).

У дослідженнях цивілізацій, у тому числі у визначенні дефініції "цивілізації", завжди фігурує питання релігії. Релігійним аспектом нового витка міжкультурного обміну в рамках "Року України в Польщі" стає посилення співпраці, з одного боку, з Українською греко-католицькою церквою в Польщі, та з Римо-католицькою церквою в Україні, діяльність яких була пов'язана, відповідно, з українською та польською меншинами у двох країнах. Ця співпраця у релігійній сфері, переважно здійснювалася лінією РКЦ через налагодження нею конфесійних культурологічних зв'язків з УГКЦ. Після 2004 року почастишали намагання закріплення присутності РКЦ у духовному просторі західних областей нашої країни, у т. ч. з використанням відповідних дитячих, молодіжних і громадських структур. При цьому в окремих випадках мали місце спроби ініціювати повернення у власність РКЦ споруд, що належали їй до 1939 року, а в інших (з боку віруючих некатоліцьких конфесій) – навіть виникнення епіцентрів негативної реакції на такі дії.

Ситуація дещо змінюється у 2006 році, з приходом до влади Леха Качинського у Польщі (який послідовно підтримував Віктора Ющенка та зробив собі популярний "образ" провідника "європейської" Польщі) та створенням уряду Віктора Януковича в Україні. Вже у вересні 2006 В. Янукович зробив програмні заяви про неготовність України до вступу в НАТО, але визнаючи намір "прагнути до вступу в Євросоюз". Такі висловлювання були як "холодний душ" для єврооптимістів в обох країнах, поставивши їх перед реальністю: пришвидшеної інтеграції в ЄС не відбудеться за президентства Ющенка.

Втрата надій та ілюзій привнесла розлад у позицію української сторони, викликавши сумніви в економічній доцільності євроатлантичної інтеграції та концентрації на західному векторі міжнародних відносин. Навіть серед членів українського уряду висловлювалася критика дій Ющенка щодо підтримки проєвропейських та проатлантичних векторів у політиці. Сигналом для НАТО про "неготовність" України стають демонстрації проти запланованих організацією маневрів у Чорному морі, після чого вся діяльність за Планом дій, за яким був призначений майбутній вступ України до НАТО, була призупинена та відкладена на майбутнє. Однак 1 березня 2006 р. Україну з офіційним візитом відвідав новообраний Президент Республіки Польща, який підтвердив незмінність політики Польщі

щодо України, незалежно від того чи буде Україна продовжувати активний проатлантичний курс.

Отже, період 2005–2007 років можна схарактеризувати як час декларування абсолютної співпраці між двома країнами, в якому Польща отримала образ “локомотива”, що поведе за собою Україну до Євросоюзу та НАТО, а також поширилась співпраця у справах релігії та культури. Не дивлячись на це, реальність неможливості негайного вступу до ЄС, яка була поставлена перед Україною, викликала обуреність у політикумі та суспільстві, невпевненість щодо доцільності концентрації на західному векторі зовнішньої політики для України.

Восени 2007 року як в Польщі, так і в Україні відбулися дострокові парламентські вибори. Вони привели до створення коаліційного уряду Дональда Туска у Польщі та коаліційного уряду Юлії Тимошенко в грудні 2007 року. Водночас практично на всі сфери двосторонніх відносин накладалися проблеми, пов'язані із входженням Польщі з кінця 2007 р. до Шенгенської зони, що створювало додаткові труднощі для розвитку й оптимізації співпраці між двома державами.

З іншого боку, 2007 та 2008 роки внесли нові реалії у співіснування Польщі і України в рамках так званого “сусідства” Європейського союзу. Подивившись на складність внутрішньої ситуації в Україні та невизначеність її основного зовнішнього вектора, європейська політична спільнота визначила необхідність жестів доброї волі та організації цивілізаційно-культурного зближення з країнами Східної Європи як передумову подальшого розширення ЄС у майбутньому. Ідея посилення східного вектора Європейської політики сусідства (ЄПС) стала на 2008 рік одним із пріоритетів зовнішньої політики нового уряду Республіки Польщі, яка тепер, як член Європейського Союзу, мала намір перейти від білатеральних відносин з країнами ззовні “Шенгенського простору” до співпраці з ними в рамках структур ЄС, таким чином виборюючи собі власне “місце під сонцем” в Європі. Міністр закордонних справ Республіки Польща Радослав Сікорський, представив на травневому засіданні сейму нові напрями зовнішньої політики держави. У своєму вислові він висловив описану вище ідею: “Польща має продовжувати спеціалізуватися на виробленні спільної зовнішньої політики щодо Сходу” [4].

Такий геополітичний проект, певно, розглядався багатьма науковими підрозділами з питань східноєвропейської політики в Польщі. Директор Центру східноєвропейських досліджень Варшавського Університету Ян Маліцький в інтерв'ю Польському радіо підтвердив

цю версію: "Хочу наголосити, що сила польської позиції в Європейському Союзі залежить від того, яку підтримку і силу ми маємо на сході" [5, с. 13].

Яскравим моментом польсько-української новітньої історії стає вибір країни-господаря чемпіонату Європи з футболу 2012 року, який тривав з 2005 року по 2007 рік. Переможця було оголошено 18 квітня 2007 року у місті Кардіффі. Ним стала спільна заявка Польщі та України. Польська преса перебувала в стані ейфорії: газети вийшли із заголовками "Кардіффське диво", "Євро-тріумф", "Євро-ейфорія" і "Мрія перемогла". "Україна і Польща: подих на двох, перемога на двох", – з таким центральним заголовком і з логотипом на двох мовах вийшов номер *Gazeta Wyborcza*.

З цього моменту Польща стає вже не просто "локомотивом", який підтримує входження України до європейського співтовариства, але й фактично куратором цього процесу, провідником іміджу України в загальноєвропейських структурах, який має силу в разі чого призупинити розгортання європейських амбіцій України в разі невиконання останньою певних вимог самої Польщі. Польща намагалася показати готовність підтримки співпраці з Україною незалежно від проблемних умов Шенгенської зони. Новий договір про контроль прикордонного руху підписали у березні під час візиту прем'єр-міністра Республіки Польща Дональда Туска до Києва і був затверджений у липні 2009 року. Однак питання про візовий режим так і залишилось невирішеним. Не дивлячись на відсторонення від основного питання угоди, новий міністр закордонних справ Республіки Польща Радослав Сікорський запевнив про підтримку України "в її прагненні прилучитися до європейської та євроатлантичної родини" [6].

Під час офіційного візиту Дональда Туска до Києва, незважаючи на його декларування про прагнення до подальшого польсько-українського стратегічного партнерства, громадська думка як України, так і Польщі висловила його словам недовіру в контексті його попереднього візиту до Москви у січні 2008 року зі схожими заявами. Вже тоді, під час переговорів польського прем'єр-міністра в Москві, Леонід Кравчук та Олександр Квасневський піддали критиці його дії як "нечесні" відносно України [2, с. 69].

З наближенням кінця терміну президентства Віктора Ющенка, Польща відходить від ідей "спільної історії" та спільного пробачення "гріхів наших пращурів" та вже на офіційному рівні проводить кондемнацію дій українських націоналістів середини ХХ ст. (які, з

іншого боку, неодноразово характеризувалися як герої Президентом України, – саме контекст ситуації викликав політичний резонанс). Так, 15 липня 2009 року Сейм Республіки Польща прийняв резолюцію, звинувативши ОУН і УПА “у масових вбивствах, що мають характер етнічних чисток і мають ознаки геноциду”. Крім того, в резолюції написано, що парламент “шанує пам’ять бійців Армії Крайової, Самооборони Східних Земель і Батальйонів хлопських, які піднялися на драматичну боротьбу задля захисту польського цивільного населення, а також з боєм згадує про жертви серед українського цивільного населення” [7]. Таким чином, він де-факто і де-юре денонсував документи 2003 року про взаємне примирення та прощення.

Знаковим для 2009 року стає серпневий Договір про співробітництво між Службою безпеки України та Інститутом національної пам’яті – Комісією з розслідування злочинів проти польського народу. Предметом його є співробітництво у галузі архівної справи, наукових досліджень та публікації матеріалів, що зберігаються у архівах СБУ та ІНП згідно з їхніми повноваженнями. Такий, з першого погляду, невинний договір про “доступ до архівних документів стосовно політичних репресій, які мали місце щодо українського та польського народів у ХХ столітті”, у контексті липневих постанов Сейму Республіки Польща ставав політичною заявою – польський інститут буде “вишукувати” обставини злочинів проти поляків на Україні [8].

Президент України високо оцінив відкриття на Вольському цвинтарі (Варшава) пам’ятного знаку жертвам Голодомору 1932–1933 рр., однак оминув у своїй доповіді резолюцію Сейму Республіки Польща від 15 липня 2009 року та пов’язаний з нею “Волинський монумент” у Варшаві. Він також відзначив активні зусилля, що вживаються для відкриття у селі Сагринь Люблінського воєводства меморіального комплексу пам’яті українців (8 вересня під час офіційного візиту українського президента мали відбутися урочистості у Сагрині, де 10 березня 1944 року відділення Армії Крайової вбило сотні українців.) – Президент України “висловив сподівання”, що ця подія станеться вже найближчим часом, певно натякаючи на той факт, що раніше польські ЗМІ повідомляли про те, що президент Польщі Лех Качинський відкликав урочисті заходи з відкриття меморіалу у Сагрині. Наприклад, *Gazeta Wyborcza* зазначила: “Шкода, що президенти Польщі і України відмовляються від нагоди, щоб в черговий раз сказати про важку, неоднозначну і трагічну спільну історію. І показати, що її можна переборювати... Качинський, хоч зробив кілька важливих жестів стосовно України, думає перш за

все про переобрання через рік. А його електорат вважає, що у конфлікті між народами під час війни винні виключно українці, тож вони повинні бити себе в груди" [9].

Незважаючи на все це, Віктор Ющенко інтерпретував відносини України та Польщі як "зразкові", наголошуючи "на важливості завершення історичного примирення між українцями та поляками". В ході зустрічі з українською громадою Польщі у Перемишлі в вересні 2009 року український президент висловив переконання, що українській і польській сторонам треба подати одне одному руки і через взаємоповагу та історичне прощення "разом сформувані пріоритети сьогоdnішнього й завтрашнього дня". Президент наголосив, що відносини України та Польщі можна вважати одними із найзразковіших для країн, що мали таку непросту спільну історію [10].

Окремо варто виділити такий документ як Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Польща про навчання громадян України в Європейському колегіумі в Натоліні. Це один з яскравих прикладів переходу Польщі до пріоритетів встановлення лідерства в рамках програми східного партнерства ЄС: вже в самому документі зазначено, що його підписано "усвідомлюючи спільні виклики та можливості, які несе співпраця в рамках політики ЄС "Східне партнерство" та "беручи до уваги Протокол про наміри Прем'єр-міністрів України та Республіки Польща щодо взаємодії з метою вдосконалення системи інституційного забезпечення європейської інтеграції України, підписаний в м. Київ 28 березня 2008 року" [11].

Європейський та культурницький аспекти не зникли з палітри польсько-українських відносин із інаугурацією нових президентів в обох країнах. Як показник виходу за межі суто білатеральних відносин та перехід до мультилатеральних, які ставали все більш і більш актуальним для України і Республіки Польща з ходом розвитку Європейської політики сусідства, відзначимо трьохсторонню угоду між Україною, Республікою Польща та Республікою Білорусь, підписану в листопаді 2011 року. Це Угода між Урядом України, Урядом Республіки Білорусь та Урядом Республіки Польща про створення транскордонного біосферного резервату "Західне Полісся", яка базувалася на положеннях Конвенції про біологічне різноманіття, підписаної 5 червня 1992 року в м. Ріо-де-Жанейро (та ратифікованої Україною 29 листопада 1994 року) [12].

В ході даного документу було підписано домовленість про створення транскордонного біосферного резервату "Західне Полісся", що

складався б з трьох національних біосферних заповідників, та демонстрував співробітництво в галузях охорони й сталого розвитку регіону відповідно до цілей Програми ЮНЕСКО “Людина і біосфера” [13].

Продовженням міжкультурного діалогу двох країн, в особливості на рівні конференцій науковців, публіцистів, громадських діячів, дипломатів, що був яскраво представлений в період президентування Віктора Ющенка стала конференція “Українсько-польські відносини сьогодні: потреба перезавантаження чи продовження?”, яку організували Центр дослідження Центрально-Східної Європи Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Інститут європейської інтеграції Львівського національного університету імені Івана Франка, редакція газети “Кур’єр Галиційський” та фонд “Допомога полякам на Сході”.

В ході конференції ряд істориків, публіцистів та політиків, так чи інакше пов’язаних з процесами українсько-польських відносин, висловили свої думки щодо змін за 2010 рік. Серед розглянутих питань були й історичні питання в українсько-польських відносинах: волинська трагедія, операція “Вісла”, – та проблеми їх трактування сьогодні.

Колишній посол України у Варшаві Петро Сардачук, який працював у Польщі і до 1991-го, і пізніше, зазначив, що відносини ще довго залишатимуться складними: “Це залежить не тільки від керівництва. Нам треба все-таки дуже працювати у сфері людських, міжлюдських відносин”.

Таку ж думку висловив і директор Студіуму Східної Європи Варшавського університету Ян Маліцький: “Нам потрібно розвивати широку двосторонню співпрацю на суспільному рівні – на рівні регіонів, університетів, шкіл, тобто охопити цей гуманітарний спектр. Найвища влада змінюється. А наше головне завдання – формування еліт, в першу чергу молодих, які продовжуватимуть цю справу” [14].

Таким чином, період розвитку українсько-польських відносин після вступу Республіки Польща до Шенгенської зони, який вніс певні зміни у статусі партнерства двох країн, можна характеризувати як перехідний від білатеральності до співпраці в рамках структур східного партнерства ЄС, що є позитивним кроком на шляху України до об’єднання з широкою Євроатлантичною цивілізацією. Крім того, економіко-стратегічний прагматизм з ходом часу “замінявся” пошуком точок перетину “спільної історичної пам’яті”. Посилення соціально-культурного дискурсу в ході польсько-української співпраці цікавим

чином співпадає із закріпленням позицій Польщі як члену ЄС та її оголошенням програми Східного партнерства ЄС, що прямим чином пов'язане із втіленням у житті європейських аспірацій самої України. Це не дивно – Польща-Шенгену, Польща-лідер серед країн Центрально-Східної Європи, стаючи "локомотивом України до Європи" отримує важелі впливу, які до того не мала політичної сили застосувати. Така Польща у силі нагадати українцям про "тріхи пращурів", які ще треба простити перед тим, щоб отримати політичні гарантії. На жаль, українство зустрівало таку різку зміну ставлення до складного минулого байдужістю з боку влади та незадоволенням з боку суспільства. "Будьте раціональними, забудьте про минуле, давайте працювати сьогодні і зараз" – ось що лежить в основі українського розуміння проблеми. Однак спільна історія та культура Польщі й України вказує на неможливість іти разом, не вирішивши питання минулого. Не дивлячись на зазначені вище позитивні зрушення: спільне проведення спортивних, освітянських, релігійних та навіть природоохоронних (згадаємо заповідник "Західне Полісся") заходів, основним питанням культурних відносин новітніх України та Польщі залишається, та буде залишатися історичне. А точніше, наслідки трагедій спільної історії для обох суспільств. Для Польщі та поляків здається неможливим приєднання України та українців до модерної євроатлантичної цивілізації без кондемнації кривавих сторінок власної історії. Наприкінці, варто згадати що казав тодішній Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Польща в Україні Яцек Ключковський в інтерв'ю УНІАН у 2010 році: "Це звичайно неправда, що Бандера був німецьким колабораціоністом та не слід його засуджувати у колабораціонізмі. Але чи можуть гасла Бандери бути адекватними для сучасної демократичної держави?! Чи може така дуже спірна постать бути сучасним зразковим прикладом для народу, який прагне рухатися шляхом європейської інтеграції?! Тому ми були стурбовані цією нагородою. [...] Розумієте, ми в Європі створили Євросоюз як спільноту цінностей. Не хочеться, аби люди, які виступали проти демократії, громадянського суспільства, були частиною нашої спадщини" [15]. Погоджуючись чи ні з такою оцінкою ситуації, варто зрозуміти, що таке розуміння проблеми польською стороною означає неможливість справжньої цивілізаційної (а не суто економіко-політичної) інтеграції до модерної єдиної Європи без готовності розв'язувати, а не ігнорувати цю проблему українською стороною.

Література

1. ЄВРОАТЛАНТИЧНА ЦИВІЛІЗАЦІЯ : енциклопедія історії України. Інститут історії України Національної академії наук України [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://corp.nbuv.gov.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21C OM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21C O LORTERMS=0&S21STR=Evroatlantychna cyvilizaciya. – Назва з екрана.

2. Draus J. Polish-Ukrainian relations after independence / J. Draus // *New Ukraine. A Journal of History and Politics*. – 2011. – № 10. – Р. 55–72.

3. Меморандум взаєморозуміння зі співробітництва у сфері фізичної культури і спорту між Міністерством України у справах молоді та спорту і Міністерством національної освіти і спорту Республіки Польща [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_090. – Назва з екрана.

4. Киридон А. Українсько-польські відносини: “нова ера” співпраці / А. Киридон // *Україна–Європа–Світ : міжнародний збірник наукових праць. Серія “Історія, міжнародні відносини”* / гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – Вип. 5 : у 2 ч.: Україна–Європа–Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку / Міжнародний збірник наукових праць на пошану проф. М. М. Алексієвця. – Ч. 2. – 336 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ues/2011_5_2/Articles/13_Kyrydon.pdf. – Назва з екрана.

5. Східне партнерство ЄС: Додаткові можливості для євроінтеграції України / І. Ф. Газизуллін, М. М. Гончар, О. В. Коломієць та ін. ; за ред. В. Мартинюка ; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К. : Агентство “Україна”, 2009. – 84 с. – С. 13.

6. У Варшаві парафоровано угоду між Кабміном та урядом Польщі про правила місцевого прикордонного руху [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.rbc.ua/ukr/news/politics/v_varshave_parafirovano_soglashenie_mezhdu_kabminom_i_pravitelstvom_polshi_o_pravilah_mestnogo_pogranichnogo_dvizheniya_1204639543. – Назва з екрана.

7. Ukraine and Poland: Time to Shed Myths. No future can be built without respect for history from both sides [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://ukrainianweek.com/Politics/26298>. – Назва з екрана.

8. Договір про співробітництво між Службою безпеки України та Інститутом національної пам'яті – Комісією з розслідування злочинів проти польського народу [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_144. – Назва з екрана.

9. Качинський відмовився вшановувати вбитих українців? [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

- <http://www.pravda.com.ua/news/2009/09/6/4170686/>. – Назва з екрана.
10. Ющенко розповів про “зразкові” відносини України і Польщі [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.pravda.com.ua/news/2009/09/8/4175440/>. – Назва з екрана.
11. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Польща про навчання громадян України в Європейському колегіумі в Натоліні [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_141. – Назва з екрана.
12. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_030. – Назва з екрана.
13. Угода між Урядом України, Урядом Республіки Білорусь та Урядом Республіки Польща про створення транскордонного біосферного резервату “Західне Полісся” [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_534. – Назва з екрана.
14. Українсько-польські відносини: потреба перезавантаження чи продовження? [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.radiosvoboda.org/content/article/2169860.html>. – Назва з екрана.
15. Посол Польщі: Українсько-польські відносини матимуть інший відтінок [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.unian.ua/politics/339318-posol-polschi-ukrajinsko-polski-vidnosini-matimut-inshiy-vidtinok.html> – Назва з екрана.